

Плахотнюк Н.О.

УДК 801.558

ІНВАРІАНТИ КУЛЬТУРИ: ФЕНОМЕН СЛОВА ЯК АРХЕТИП НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

В сучасних умовах спостерігається підвищений інтерес до проблем культури, до тих інваріантних структур, які визначали спадщину народів, їх ціннісний фонд протягом усієї історії. Такі наскрізні символічні структури в сучасних культурологічних дослідженнях називаються архетипами культури. Проблема національної специфіки культури завжди була важливою в контексті культури як світу людини, взятою з нормативно-ціннісної точки зору. Проблема національної мови як феномена слова привертала увагу культурологів, філософів, літературознавців, проте в роботах по цим питанням не було ясної концепції слова як універсалії і символічної форми, що здатна набувати архетипного значення. В даній статті обґрунтовується важлива роль слова як архетипу в розвитку української культури і розкриваються теоретичні засади для його аналізу в філософсько-культурологічному аспекті. Проблематика дослідження визначається актуальними питаннями сучасної науки (філософії, лінгвістики, культурології), де спостерігається тенденція висунення на перший план аналізу наскрізних інваріантних структур, розвитку національних культур. Дисертація є спробою синтезувати матеріал аналізу наскрізних інваріантних базових структур культури (архетипів) і їх співвідношення з філософськими категоріями. В дослідженні інтерпретована концептуальна структура універсалії культури з точки зору розрізнення категорій як всезагальних родів буття, яким відповідає їх теоретичне усвідомлення у всезагальних поняттях про універсальні предметні рубрикації існуючого та архетипів як символічних форм, котрі потребують свого опредмечення в історії культури.

Актуальність теми дослідження визначається тим, що слово, як предмет даного дисертаційного дослідження являє собою форму, в якій стягуються всі контексти культури. Слово є принципом культури, а у функції тексту та знакової моделі явищ людського світу воно набуває світоглядного сенсу. В культурній історії людства саме слово пов'язувалось з сакральними аспектами духу і виступало як Логос, іпостась Абсолюту, Божого початку Універсуму, логоцентризм був притаманний генезі європейської цивілізації. Цю обставину відображує і розвиток сучасної філософської думки, про що свідчить герменевтика та лінгвістична філософія, комунікативна філософія та сучасна граматиологія. Атрибутивність феномену слова всім рівням культурного буття людства зумовлює можливість аналізу слова як архетипу культури в її національних формоутвореннях.

Слово, яке символізувало національну мову, завжди тлумачилося як втілення духовної суті народу, долі та сподівань нації, її самоідентифікації. Ось чому воно і виявилось наскрізною структурою культурного розвитку, тобто має архетипний статус. Виявлення причин, які зумовили особливе ставлення до архетипу слова в національному менталітеті українців є одним із перспективних завдань сучасної україніки та її філософського усвідомлення. Саме останнє мусить дати відповідь на питання, чому на сучасному етапі розвитку нашої держави увага до проблем національної мови є такою ж значною, як і до питань економіки й політики. Філософський підхід до проблеми уможливує інтерпретацію слова як духовно-креативного фактора нації, феномену і засадничого елементу не лише культури, а й соціально-політичного життя народу.

Поняття архетипу інтерпретується нами в загальнофілософському розумінні як такий різновид універсалії, що характеризує наскрізні для культури символічні форми зв'язку індивідуального досвіду та суспільної свідомості людини. Відповідно слово як архетип української культури асоціюється з найважливішими особливостями національної мови, національного менталітету та шляхів розвитку нації.

Ступінь наукової розробки дослідження. Дослідження даної проблеми неможливе без звернення власне до теорії архетипів, теорії слова як мовної одиниці, слова як інструменту процесів мислення, як одного з найважливіших засобів мислетворчості, як культурного феномену і особливо як архетипу культури (культурологія, граматиологія).

Проблемою архетипів займалися ще Платон, Данте, Бруно, Августин, Гете, Манн та інші мислителі. На сьогодні існують різні визначення поняття архетипу, що пояснюється множинністю підходів і рамками тієї галузі, в якій досліджується дане явище (культура, психологія, література).

В дослідженні обґрунтовано теоретичний контекст функціонування архетипних структур у культурі, насамперед архетипу Слова. Тим самим ми не торкаємося питання походження архетипів, а досліджуємо їх як предметну даність символічного світу. В літературі є кілька точок зору на питання походження архетипів. Поняття архетипу в психології актуалізується К.Юнгом, який визначає архетипи як засадничі структури колективного підсвідомого, які виходять за межі етнічного та національного буття та становлять основу загальнолюдської символіки.

Друга позиція висувається в працях вітчизняних філософів С.Кримського і Ю.Павленка, котрі пов'язують архетипи з історико-культурним процесом, початок якого пов'язується зі становленням Homo sapiens.

У дослідженнях філософсько-культурологічного плану для вивчення національних феноменів культури, історії, буття і т.ін. використовувались уявлення про архетипні прообрази, позачасові символічні схеми, категоріальні структури.

У такому контексті розглядають культуру С.Аверінцев, М.Мамардашвілі, М.Баткін, Г.Померанц, П.Гуревич. В даному дослідженні ми виходимо із розуміння архетипів як наскрізних інваріантних структур

символічного гатунку, що пронизують весь розвиток національних культур та світової цивілізації. Такий підхід до архетипів знаходимо в роботах українських філософів [1,2]. Слово як одиниця мови є центральною темою лінгвістики, де воно тлумачиться базовою номінативною одиницею мови, її ключовим елементом (В.Гак, Л.Щерба, Є.Медникова, А.Уфимцева, Б.Серебренников, Н.Шведова та ін.). У нашому дослідженні використано матеріал з теорії слова в лінгвістиці та культурознавстві, який розкриває характеристики даного явища на всіх рівнях: лексичному (семантика слова), синтаксичному, граматичному, комунікативному. Саме в такому ракурсі аналізували слово на всіх цих рівнях мовної творчості, включаючи етнічні, історичні та соціокультурні чинники, О.Потебня, П.Флоренський, В.Топоров, С.Єфремов, Ю.Степанов.

Значним внеском у дослідження слова як носія людської смислотворчості були праці В.Гумбольта, О.Потебні, Л.Виготського, М.Бахтіна, М.Мюллера, Г.Лотце, які обґрунтували розгляд слова як носія "національного духу". У цих та інших роботах простежується культурно-історична тематизація функцій слова. На матеріалах аналізу міфології було показано здатність слова втілювати модель світу. Символічний сенс слова в міфології був проаналізований, зокрема, О.Лосевим.

Використано також результати дослідження феномену слова в християнстві, оскільки останнє є важливим чинником, зокрема, й української культури. У цьому відношенні важливими є праці С.Аверінцева, який ґрунтовно висвітлює ідеологічні та культурологічні функції слова в християнському світогляді, те особливе ставлення до слова, яким можна пояснити його архетипне значення в українському менталітеті.

З категоріального боку філософська оцінка слова в системі культури пов'язана з дослідженнями філософії мови в працях Х.-Г.Гадамера, М.Гайдеггера, Ж.Дерріда, М.Фуко, Ф.Шеллінга.

Дослідження архетипу в українському менталітеті неможливе без урахування праць з історії культури, літератури, мовознавства, розвитку філософії в Україні, що були здійснені М.Грушевським, Д.Чижевським, І.Франком, а в наш час С.Возняком, В.Горським, І.Драчем, О.Мишаничем, В.Нічик.

Дисертаційне дослідження опиралось на філософсько-антропологічні, культурологічні, семіотичні, логіко-гносеологічні роботи в галузі теорії семантики й теорії культури: І.Бичка, С.Бондаря, І.Бондарчук, С.Васильєва, Г.Горак, О.Забужко, С.Кримського, В.Крисаченка, І.Мойсеєнка, М.Поповича, В.Рябенка, В.Табачковського, В.Шинкарука, Б.Шубнякова, Л.Шкляра, Н.Хамітова та ін.

На жаль, не існує досліджень, безпосередньо присвячених обраній автором проблемі, що, з одного боку, створювало певні труднощі при написанні роботи, а з другого — дозволило виявити більше творчих можливостей.

Виходячи з існуючого ступеня розробки феномену слова в психології, лінгвістиці, філософії, можна зазначити, що осмислення слова як архетипу української культури все ще залишається важливою філософсько-культурологічною проблемою, що й визначило обраний об'єкт і предмет дослідження.

Об'єкт дослідження - слово як архетип культури.

Предмет дослідження - особливості функціонування архетипу слова в українській ментальності та культурі.

Мета і основні задачі дослідження. Спираючись на досягнення світової та вітчизняної думки в галузі філософії мови та культурології, автор ставить за мету здійснити аналіз слова як принципу й універсалії культури, а також, використовуючи матеріали українознавства, простежити специфіку ставлення до феномену слова в українській ментальності, де воно набуло архетипного значення.

Відповідно до мети визначаються і конкретизуються основні завдання дослідження:

- здійснити загальнофілософський аналіз архетипів культури (зокрема національних архетипів культури);

- розкрити культурно-історичну тематизацію функцій слова (як втілення і передачі смислу; як знака семантичних моделей світобудови; як ключової центральної одиниці мови; як принципу мисленнєвої діяльності);

- обґрунтувати розгляд слова як архетипу культури в світлі сучасної проблематики теорії пізнання (визначити місце слова в контексті архетипів і універсалій культури, здійснити аналіз слова як феномену граматології);

- провести філософський аналіз особливого ставлення до архетипу слова в українській ментальності в контексті історико-культурного процесу в Україні (визначити місце слова в дохристиянський період, розкрити парадигму Слова-Логосу в християнстві, висвітлити оцінку Слова українськими полемістами як духовної зброї, показати роль Слова і його апостольську місію в українському Просвітництві (XVIII-XIX ст.), встановити, що Слово є етнокреативним і духовним фактором в сучасному бутті українського народу.

Теоретичною і методологічною основою дослідження є лінгво-філософські розробки теорії символів і архетипів Е.Кассіраера, К.Леві-Стросса, Т.Манна, К.Юнга.

Методи дослідження. В дисертаційному дослідженні використовувались порівняльно-історичний, структурний методи, а також культурологічний підхід в цілому з опорою на українознавство.

Наукова новизна одержаних результатів. Науковий потенціал дисертаційного дослідження характеризується розкриттям феномену слова як наскрізної символічної форми, в якій стягуються всі контексти культури, що дає змогу розглядати його як універсалію і архетип культури. В історії української культури ставлення до феномену слова набуло архетипних функцій вираження національного духу і символу батьківщини.

У процесі дослідження одержано такі результати, що характеризуються елементами новизни:

– інтерпретовано концептуальну структуру універсальї культури з погляду розрізнення категорій як всезагальних родів буття, яким відповідає їх теоретичне усвідомлення у всезагальних поняттях про універсальні предметні рубрикації існуючого та архетипів як символічних форм, які потребують свого опредмечення в історії культури і тому виступають її наскрізними структурами, що характеризуються певними варіантами конкретизації в різні епохи;

– експліковано історико-культурні форми тематизації слова як лінгво-когнітивної універсальї, що характеризується функціями втілення та передачі смислу, здатністю виступати знаком семантичних моделей та набувати архетипного статусу;

– показано, що розгляд слова як архетипу культури означає розкриття його в статусі наскрізної для історико-культурного процесу символічної форми, здатної втілювати структури, екстраговані з невичерпної сфери людської смислотворчості, включаючи її психологічні, когнітивні, ціннісні та ідеологічний контексти;

– аргументовано особливе ставлення в українській культурі до слова, яке в ситуації національного гноблення набуло архетипної функції вираження національного духу, символу батьківщини, державного й етнічного буття та різновиду духовної зброї, способу утвердження політичної й культурної суверенності нації.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів. Розкриття значення феномену слова, глибоке розуміння його ролі як архетипу культури дасть змогу підняти теоретичний рівень дослідження національної специфіки культури, накреслити науково-обґрунтовані шляхи розвитку культури суспільства і особистості.

На основі проведеного дослідження розроблено рекомендації, теоретичні узагальнення й висновки, які сприяють більш глибокому розумінню понять "архетип" і "слово". Зроблені теоретичні узагальнення можуть бути методологічною основою для аналогічних робіт з філософії, культурології, літератури, історії. Матеріали дослідження, виходячи із запропонованого підходу в цілому, можна використовувати для подальшого вивчення архетипів національної культури.

Джерела та література:

1. Кримский С. Б. Эпистемология культуры / С. Б. Кримский, Б. А. Парахонский, В. М. Мейзерский. – К. : Наукова думка, 1993.
2. Кримський С. Б. Архетипи української культури : Феномен української культури : зб. наук. праць / С. Б. Кримський. – К. : Фенікс, 1996. – 477 с.
3. Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. С. Аверинцев. – М. : Наука, 1977. – 320 с.
4. Лосев А. Ф. Философия имени / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 272 с.

Прудникова Т.І.

УДК 81'373.72

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТІВ *ДУША*, *СЕРЦЕ*, *РОЗУМ* В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОПРОСТОРІ

Лінгвістика ХХ – початку ХХІ ст. характеризується антропоцентричною спрямованістю розгляду мовних фактів у тісному зв'язку з етнічною свідомістю, матеріальною та духовною культурою народу, когнітивними структурами мислення та пізнання довкілля. Діалектична єдність лінгвального й концептуального аспектів характеристики явищ дійсності розкривається в теоріях картин світу, що активно розробляються як вітчизняними, так і зарубіжними вченими, зокрема: В. Жайворонком, С. Єрмоленко, Л. Лисиченко, О. Кубряковою, А. Мойсієнком, Н. Слухай, Ж. Соколовською та ін. Більшість сучасних дослідників-лінгвокультурологів і когнітивістів (М. Алефіренко, С. Воркачов, І. Голубовська, С. Жаботинська, Т. Вільчинська, В. Карасик, В. Кононенко, В. Маслова, О. Селіванова, Ю. Степанов, Й. Стернін, В. Ужченко та ін.) переконані, що мовна картина світу формується передусім системою ключових концептів.

Концепти, репрезентовані фразеологічними одиницями (ФО) в більшості праць авторів вивчалися, як правило, принагідно, у зв'язку з дослідженням інших аспектів. В українському мовознавстві О. Селіванова розглядає концептуалізацію соматичного коду культури в українських фразеологізмах [10]; Ж. Краснобаєва-Чорна дисертаційне дослідження присвячує проблемам номінації, формування та модифікації обсягу змісту, ідеографічному розгортанню структури та класифікаційним параметрам концепту ЖИТТЯ, репрезентованого фраземами [5]. Отже, перші кроки на шляху розв'язання складної багатопланової проблеми зроблено.

Тому *актуальним* видається дослідження особливостей структурування концептів, репрезентованих ФО, встановлення їхньої взаємодії між собою, залучаючи до аналізу деякі дані теорій, висновків інших наук і галузей лінгвістики.

«Концептуальний бум» [12, с. 15] останніх десятиліть робить нас свідками виникнення абсолютно нової галузі лінгвістики – концептології, яка прагне переосмислити структуру й семантику мовних одиниць в термінах етно-, соціо-, та (суб)культурних категорій. Про концепт сьогодні пишуть дуже багато, але, як і раніше, визначають його по-різному. Частина дослідників розуміє його широко як універсальну сутність, що формується у свідомості на базі безпосереднього чуттєвого досвіду, безпосередніх операцій людини з